

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА
СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ**

**ЎЗБЕКИСТОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ИЛМИЙ
ИШЛАБ ЧИҚАРИШ МАРКАЗИ**

ДОН ВА ДУККАКЛИ ЭКИНЛАР ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ

**СИРДАРЁ ВИЛОЯТИДА БОШОҚЛИ ДОН ЭКИНЛАРИДАН
ЮҚОРИ ҲОСИЛ ЕТИШТИРИШ**

ТОШКЕНТ- 2015 йил

Тавсия Сирдарё вилоятининг тупроқ-иқлим шароитлари ва етиштирилаётган бошоқли дон экинлари навларининг биологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда экиш меъёр ва муддатлари, озиклантириш режими, сув ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминловчи ғалла етиштиришда ўтказиладиган агротехник тадбирларни ўз ичига олади. Унда навларни жойлаштириш, ерни ва уруғни экишга тайёрлаш, экиш, озиклантириш, суғориш, бегона ўт, касаллик ва зараркунандаларга қарши кураш, уруғлик майдонларни апробация кўригига тайёрлаш ва ўтказиш ҳамда ҳосилни йиғиб олиш тадбирлари келтирилган.

Тавсия Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти Илмий кенгашининг 2015 йил - сонли йиғилишида тасдиқланган. Тавсия қишлоқ хўжалиги мутахассислари, фермер хўжалиги раҳбарлари ва кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

Муаллифлар: қишлоқ хўжалик фанлари докторлари: Б.Сулаймонов, Б.Халиков, Р.Сиддиқов, А.Аманов, қишлоқ хўжалик фанлари номзодлари Қ.Тўрақулов, А.Қурбонбоев, И.Эгамов, А.Мансуров, М.Саттаров, Н.Туфлиев, П.Жумабоев, А.Пиримқулов.

Кириш.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб мамлакатимиз ҳукумати томонидан аҳолини дон ва дон маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини тўла қондириш, дон мустақиллигини янада мустаҳкамлаш борасида комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқилди.

Ушбу чора-тадбирлар негизида Республикаимизнинг ўзгарувчан ва мураккаб тупроқ-иқлим шароитида маҳаллий шароитларда мос, серҳосил, дон сифати юқори, касаллик ва зараркундаларга чидамли бошоқли дон экинлари навларини яратиш, уруғчилигини ривожлантириш, турли тупроқ-иқлим шароитида бошоқли дон экинларидан юқори ва сифатли дон ҳосили олиш агротехникасини ишлаб чиқиш ҳамда ишлаб чиқаришга жорий этиш каби вазифалар белгиланган.

Дарҳақиқат, аҳолини турмуш фаровонлигини яхшилаш дон маҳсулотларига бўлган талабни қондириш, дон маҳсулотларини экспорт қилинадиган маҳсулотлар қаторига киритиш, соҳа олимлари ва мутахассисларидан ушбу соҳани янада ривожлантириш учун жонкуярлик ва фидойилик намуналарини кўрсатишни тақозо этади.

Муҳтарам Президентимиз “Дунёда нон деган шундай тенгсиз ва буюк бир бойлик, улуғ ва табарруқ бир неъмат борки, унинг баҳоси, кадр-қимматини ҳеч нарса билан ўлчаб, қийслаб бўлмайди. Бундан 23 йил олдин биз 21 миллиондан зиёд аҳолиимизнинг эҳтиёжи учун зарур бўлган 5 миллион тонна ғаллани четдан, катта-катта маблағлар эвазига, кимларгадир мухтож бўлиб, ялиниб-ёлвориб олиб келишга мажбур эдик. Бугунги кунда эса биз 31 миллиондан ортиқ аҳолиимизни ўз донимиз, ўз беминнат нонимиз билан тўла таъминлабгина қолмасдан, балки чет элга ғалла экспорт қиладиган мамлакатга айландик. Аслида эса бундай ютуқларимиз замирида аввало деҳқон ва фермерларимиз, механизаторларимизнинг машаққатли меҳнати ва фидойилиги, селекционер ва олимларимизнинг билим ва тажрибаси, барча қишлоқ хўжалиги мутахассисларининг неча йиллар давомида ягона бир мақсад йўлида қатъият ва сафарбарлик намунасини кўрсатиб қилган хизматлари, ташаббускорлик ва изланувчанлик фазилатлари мужассам бўлиб, бунинг учун уларга ҳар қанча тасаннолар айтсак арзийди” деб таъкидлаб ўтган эдилар ғаллакорларимизга йўллаган табрикларида.

Сирдарё вилояти ҳудудий жойлашуви ва минтақаларига кўра ўзига хос тупроқ ва иқлим шароитига эга. Шу сабабли ҳам ғаллачилик соҳасида экилиши режалаштирилаётган кузги бошоқли дон экинларининг маҳаллий ва хориждан келтирилган навлар жойларда илмий-амалий тажрибаларда синовдан ўтиши керак. Шу билан бир қаторда янги истиқболли навлар учун қўлланиладиган янги агротехнологик тадбирлар мажмуи шу жойнинг табиий шароитидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилиб, ғаллакорларга тавсия этилиши керак.

Бошоқли дон экинларидан юқори ва сифатли ҳосил олишнинг асосий яна бир гарови бу экишга ерни сифатли тайёрлаш, минтақанинг

тупроқ-иқлим шароитларини инобатга олиб нав танлаш, сифатли уруғлик, экиш муддат ва меъёрлари, сифати ҳамда ғалла ниҳолларини тўлиқ ундириб олиш ҳамда ўз муддатида парваришлашни амалга оширишдан иборат.

Сирдарё вилоятининг тупроқ-иқлим шароити

Сирдарё вилоятининг умумий ер майдони 427,6 минг гектарни, шундан суғориладигани ерлари 286,9 минг гектарни, шундан суғориладиган экин ерлари 250,9 минг гектарни ташкил этади.

Сирдарё вилояти ҳудудида, асосан, суғориладиган ўтлоқи, бўз-ўтлоқи, ўтлоқи- бўз тупроқлар кенг тарқалган. Вилоят суғориладиган тупроқлари механик таркиби бўйича қуйидагича: лойли – 1,9 фоиз, оғир қумоқли -11,7 фоиз, ўрта қумоқли -49,6 фоиз, енгил қумоқли -30,0 фоиз, қумлоқли тупроқлар эса -6,2 фоиз ва қумли 0,6 фоиз ни ташкил этади.

Вилоят бўйича суғориладиган қишлоқ хўжалик ерларининг 12,4 фоизи шўрланмаган (ювилган), 41,2 фоизи кучсиз шўрланган, 39,2 фоизи ўртача шўрланган, 5,3 фоизи кучли шўрланган ва 1,9 фоизи жуда кучли шўрланган тупроқлар ҳисобланади.

Бу кўрсаткич Ховос туманида – 64,7%, Мирзаободда – 56,8%, Оқ олтинда – 44%, Боёвутда – 37,4%, Сардобада – 26,7%, Сайхунободда – 10,3%, Гулистонда – 6,3% ва Сирдарёда – 3,9% ни ташкил этади.

Сирдарё вилоятининг кўпчилик қисмини оч тусли бўз ва ўтлоқи бўз тупроқлар ташкил этиб, қолган қисми шўрхок тупроқлардан иборатдир. Вилоятда ер ости сувининг чуқурлиги 1 метрдан бошланиб 3–5 метр чуқурликда жойлашган. Ер ости сувларининг минераллашув даражасига кўра жуда хилма – хилдир. Агарда Сирдарё конусининг пастки қисмида сизот сувларининг минераллашуви хар литрда 3 граммни ташкил этса, Сардоба ва Шўрузак Марказий коллекторлари оралиғидаги пастқамликларда уларнинг минераллашуви хар литрда 4 - 19 грамм атрофида бўлиши кузатилган.

Вилоят бўйича Сирдарё, Гулистон, Сайхунобод, Оқ олтин ва Боёвут туманларидаги тупроқларнинг кўпчилик қисми кучсиз ва ўртача шўрланган. Янгидан ўзлаштирилган Мирзаобод, Сардоба ва Ховос туманларида кучли шўрланган тупроқлар катта майдонни эгаллайди. Бу майдонларда гипс қатлами қалин ва ер устига яқин бўлганлиги сабабли, ер ости сизот сувлари 0,4 - 1 метр чуқурликда жойлашган. Шунинг учун ҳам бу тупроқлар мелиоратив жиҳатдан ўзлаштириш қийин ҳисобланади, бундай тупроқларнинг сув сингдириш қобилияти жуда суст бўлиб, суткасига 0,1 - 0,01 метрни ташкил этади.

Оч тусли буз тупроқлар вилоятнинг асосий майдонларини ташкил этади. Бу тупроқларда ўзлаштириш муддатларига, дехкончилик маданиятига кўра: 1 кг тупроқда чиринди миқдори 0,5 - 1,0 фоиз, азот 0,05 - 0,09 фоиз, фосфор 0,05 - 0,2 фоиз, калий 2 - 2,5 фоизни ташкил этади.

Бундай тупроқлар механик таркибига кўра бир-биридан катта фарқланиб, асосан енгил - ўрта қумоқ ҳисобланиб, оғир қумоққа ўтувчан

бўлиб, йирик заррачали, ўрта кумоқ тупроқни ташкил этади. Бу тупроқларда йирик фракцияли заррачалар 45 – 50%, чанг заррачалар 30 - 40% бўлиб, қолган қисми лой фракцияли заррачалардан иборатдир. Тупроқ сингдириш таркибига кўра, турлича ишқорий – ер асосини ташкил этади. Тупроқ қатламлари чуқурлашиб борган сари унинг сингдириш комплексида натрий миқдори ортиб боради. Тупроқ таркибида: CO₂ кўп (устки катламда 6 - 7, пастки катламда 10 - 11 фоизгача) бўлиши тупроқнинг юқори агрегатлигини таъминлайди. Бошқа томондан тупроқ таркибида чиринди миқдорининг кам бўлиши ва органик моддаларнинг жуда актив парчаланиши йирик (0,25мм) тупроқ заррачалари ҳосил бўлишига, тўсқинлик қилади. Бу тупроқларда йирик заррачалар атиги 3,5 - 5,5 фоизни ташкил этиб, 30 - 40 фоизи эса 0,2 - 0,02 мм бўлган заррачаларга тўғри келади. Шунинг учун ҳам оч тусли буз тупроқлар майин структурали ҳисобланади. Оч тусли бўз тупроқлар кулай физик хусусиятларга эгадир, яъни тупроқ қатламининг 45 - 55 фоизини ҳажм оғирлиги бир сантиметрга 1,3 - 1,4 граммни ташкил қилиб капилляр ғоваклик эса 32 - 38% атрофида бўлади. Бундай тупроқларда энг кам дала нам сифими 20- 22% бўлади.

Бошоқли дон экин навлари тавсифи

Сирдарё вилояти суғориладиган ер майдонларида кузги бошоқли дон экинларининг асосан Краснодар- 99, Таня, Гром, Грация, Дурдона, Зимница, Андижон-1, Андижон-2, Чиллаки, Замин-1, Аср, Бобур, Жайхун, Дўстлик, Сила навлари етиштирилади.

Краснодар- 99 нави

Ўртапишар кузги нав ҳисобланиб, бўйи 90- 95 см. Бошоғи қилтиқсиз, ўртача катталиқда, цилиндрсимон, бошоғи зич, узунлиги 8-9 см ва оқ рангда. Дони қизил, тухумсимон, йирик, дон чоки чуқур эмас, 1000 дон дон вазни 40- 41грамм ва донининг натураси 750- 770 гр/л. Яхши туپлайди, шўрга ўртача чидамли бўлганлиги учун шўр тупроқларда ҳам яхши ҳосил беради.

Вилоят шароитида энг юқори ҳосилдорлик 60- 65 ц/га. Занг касалликларидан сариқ занг касаллигига чидамли ва кўнғир занг касаллигига берилувчандир. Тиним давридан температура +5,8 + 6,0С градус бўлганда вегетациясини тиклайди.

Экиш муддати 15сентябрдан – 25 октябргача энг мақбул ҳисобланади. Экиш меъёри эрта муддатларда 15 сентябрдан – 1 октябргача 4,8 – 5,0 млн/га, ўрта муддатда 1 октябрдан – 15 октябргача 5,0- 5,5 млн/га, кечки муддатда 20 октябрдан – 30 октябргача 5,5- 6,0 млн/га унувчан уруғ ҳисобидан экиш тавсия этилади.

Озиклантириш кузда униб чиққандан сўнг – 100 кг/га, эрта баҳорда ғалланинг туپлаш даврида – 200 кг/га, найчалаш даврида гектарига – 200 кг/га ва бошоқлаш- гуллаш даври (10- 25 апрел)да гектарига 100 кг/га

ҳисобидан озиклантирилади. Ушбу навга кузда экиш билан бирга фосфорли ўғитлар берилмаса, ҳосилдорлиги кескин камаяди.

Таня нави

Эртапишар нав ҳисобланиб, бўйи 95-100 см. Бошоғи қилтиксиз, узунлиги 8- 10 см ва оқ рангда. Дони қизил, йирик, тухумсимон шаклда, 1000 дон дон вазни 42- 44 грамм ва натураси 795 – 810 гр/л. Яхши туплайди, ётиб қолишга чидамли. Бошоғи пишганда эгилиб қолади ва донни тўкилиб кетмайди.

Вилоят шароитидаги энг юқори ҳосилдорлик 77 – 80 ц/га. Дала шароитида занг касалликларидан сарик занг касалликларига чидамли ва кўнғир занг, септориоз касалликларига ўртача чидамлидир. Совуққа жуда чидамли нав.

Экиш муддати 15 сентябрдан – 30 октябргача энг мақбул ҳисобланади. Экиш эртаги ва ўртаги муддатларда 15 сентябрдан – 15 октябргача 5,0 – 5,5 млн/га, кечки муддатда 20 октябрдан – 5 ноябргача 5,5- 6,0 млн/га унувчан уруғ ҳисобидан экиш тавсия этилади.

Озиклантириш кузда униб чиққандан сўнг – 100 кг/га, эрта баҳорда ғалланинг туплаш даврида – 200 кг/га, найчалош даврида гектарига – 200 кг/га ва бошоқлаш-гуллаш даври (1-20апрел)да гектарига 100 кг/га ҳисобидан озиклантирилади.

Гром нави

Ўртакечпишар ярим пакана кузги нав ҳисобланиб, бўйи 85- 90 см. Бошоғи қилтиксиз, узунлиги 10 – 12 см ва оқ рангда. Дони қизил, ётиб қолишга ва бошоқдаги дон тўкилишига чидамли нав.

Вилоятимиз шароитида энг юқори ҳосил 70 – 80 ц/га. Занг касалликларидан сарик занг ва кўғир занг касалликларига ҳамда ун шудринг касаллигига жуда чидамли. Бундан ташқари совуққа ҳамда қурғоқчиликка чидамли, септориоз касаллигига ўртача чидамли ва поя занг ҳамда бошоқ фузариози касалликларига мойиллиги бор нав ҳисобланади.

Бу нави 25 сентябрдан – 5 ноябргача экиш мумкин. Экиш меъёри эрта муддатларда сентябр ойида 4,5 млн/га, октябр ойида 5,0 млн/га унувчан уруғ ҳисобидан экиш тавсия этилади.

Озиклантириш кузда униб чиққандан сўнг – 100 кг/га, эрта баҳорда ғалланинг туплаш даврида – 200 кг/га, найчалош даврида гектарига – 150 кг/га ҳисобидан озиклантирилади.

Грация нави

Ўртаэртапишар нав ҳисобланиб, бўйи 95- 100 см. Бошоғи қилтиксиз, узунлиги 8- 10 см ва оқ рангда. Дони қизил, узунчоқ - овал шаклда, 1000 дон дон вазни 37- 45 грамм ва натураси 820 – 830 гр/л. Дон сифати бўйича «Кучли буғдой» типига мансубдир.

Вилоят шароитида энг юқори ҳосилдорлик 68-70 ц/га. Дала шароитида занг касалликларидан сарик занг касалликларига чидамли таларант нав ҳисобланади. Бундан ташқари чанг қоракуя, ун шудринг касалликларига

чидамли, сарик занг, септориоз ва қаттиқ қоракуя касалликларига ўртача чидамли. Совуққа ва курғоқчиликка жуда чидамли нав.

Экиш муддати 15 сентябрдан – 30 октябргача энг мақбул ҳисобланади. Экиш эртаги ва ўртаги муддатларда 15 сентябрдан – 15 октябргача 5,0 – 5,5 млн/га, кечки муддатда 20 октябрдан – 30 октябргача 5,5- 6,0 млн/га унувчан уруғ ҳисобидан экиш тавсия этилади.

Озиқлантириш кузда униб чиққандан сўнг – 100 кг/га, эрта баҳорда ғалланинг туплаш даврида – 200 кг/га, найчалаш даврида гектарига – 200 кг/га ва бошоқлаш- гуллаш даври (1- 20апрел)да гектарига 100 кг/га ҳисобидан озиқлантирилади.

Звезда нави

Эртапишар нав ҳисобланиб, бўйи 90 – 95 см. Бошоғи қилтикли, узунлиги 8- 9 см ва оқ рангда. Дони қизил, йирик 1000 дон дон вазни 39 – 40 грамм. Донининг натураси 780 – 810 гр/л. Яхши туплайди, ётиб қолишга чидамли. Бошоғи пишганда эгилиб қолади.

Вилоят шароитида энг юқори ҳосилдорлик 56 – 65 ц/гани ташкил этди. Занг касалликларидан сарик, қўнғир занг ва фузариоз касалликларига чидамли, септориоз ҳамда ун шудринг касалликларига ўртача чидамлидир.

Экиш муддати 15сентябрдан – 25октябргача энг мақбул ҳисобланади. Экиш ўрта муддатларда 15 сентябрдан – 15 октябргача 5,0 – 5,5 млн/га, кечки муддатда 16 октябрдан – 25 октябргача 5,5- 6,0 млн/га унувчан уруғ ҳисобидан экиш тавсия этилади.

Озиқлантириш кузда униб чиққандан сўнг – 100 кг/га, эрта баҳорда ғалланинг туплаш даврида – 200 кг/га, найчалаш даврида гектарига – 200 кг/га ва бошоқлаш- гуллаш даври (20- 30 апрель)да гектарига 100 кг/га ҳисобидан озиқлантирилади.

Зимница нави

Ўртапишар нав ҳисобланиб, бўйи 90- 100 см. Бошоғи қилтиксиз, узунлиги 10- 12 см ва оқ рангда. Дони қизил, тухумсимон шаклда, 1000 дон дон вазни 39- 40 грамм ва натураси 780 – 800гр/л.

Вилоят шароитида биринчи марта экилиши. Ҳосилдорлиги 65 – 70 ц/га. Дала шароитида ун шудринг, септориоз ва сарик занг касалликларига чидамли, қўнғир занг касалликларига ўртача чидамли. Курғоқчиликка чидамли нав.

Экиш муддати 15сентябрдан – 30 октябргача энг мақбул ҳисобланади. Экиш ўрта муддатларда 25 сентябрдан – 15 октябргача 5,0 – 5,5 млн/га, кечки муддатда 20 октябрдан – 30 октябргача 5,5- 6,0 млн/га унувчан уруғ ҳисобидан экиш тавсия этилади.

Озиқлантириш кузда униб чиққандан сўнг – 100 кг/га, эрта баҳорда ғалланинг туплаш даврида – 200 кг/га, найчалаш даврида гектарига – 200 кг/га ва бошоқлаш- гуллаш даври (1- 20апрел)да гектарига 100 кг/га ҳисобидан озиқлантирилади.

Сила нави

Ўртапишар нав ҳисобланиб, бўйи 90-95 см. Бошоғи қилтиксиз, цилиндрсимон, узунлиги 8- 10 см ва оқ рангда. Дони кизил, узунчок - овал шаклда, 1000 дона дон вазни 39- 40 грамм ва натураси 780 – 800 гр/л.

Вилоят шароитида биринчи марта экилиши. Дала шароитида сариқ занг, қўнғир занг, септориоз ва қаттиқ қоракуя касалликларига ўртача чидамли. Совукка чидамли нав.

Экиш муддати 15 сентябрдан – 30 октябргача энг макбул ҳисобланади. Экиш ўрта муддатларда 15 сентябрдан – 15 октябргача 5,0 – 5,5 млн/га, кечки муддатда 20 октябрдан – 30 октябргача 5,5- 6,0 млн/га унувчан уруғ ҳисобидан экиш тавсия этилади.

Озиқлантириш кузда униб чиққандан сунг – 100 кг/га, эрта баҳорда галланинг туплаш даврида – 200 кг/га, найчалаш даврида гектарига – 200 кг/га ва бошоқлаш- гуллаш даври (1- 20апрел)да гектарига 100 кг/га ҳисобидан озиқлантирилади.

Аср нави

Крошка ва Орувал навларини дурагайлаб, 2 марта якка танлаш йўли билан яратилган. Ўртапишар нав ҳисобланиб, бўйи 95- 105 см. Бошоғи қилтиксиз, цилиндрсимон, йирик, узунлиги 8- 10 см ва оқ рангда. Дони йирик кизил, шакли чўзиқ, 1000 дона дон вазни 42- 43 грамм. Донининг натураси 790 – 830 гр/л. Бошоғи пишганда эгилиб қолади.

Вилоят шароитида энг юқори ҳосилдорлик 60 - 62ц/га. Занг касалликларидан сариқ занг, қўнғир занг, ун шудринг касалликларига ўртача чидамлидир.

Экиш муддати 25сентябрдан – 30 октябргача энг макбул ҳисобланади. Экиш ўрта муддатларда 25 сентябрдан – 15 октябргача 4,5 – 5,0 млн/га, кечки муддатда 20 октябрдан – 30 октябргача 5,0- 5,5 млн/га унувчан уруғ ҳисобидан экиш тавсия этилади.

Озиқлантириш кузда униб чиққандан сўнг – 100 кг/га, эрта баҳорда галланинг туплаш даврида – 200 кг/га, найчалаш даврида гектарига – 200 кг/га ва бошоқлаш- гуллаш даври (1- 20апрел)да гектарига 100 кг/га ҳисобидан озиқлантирилади.

Бобур нави

Тезпишар нав ҳисобланиб, бўйи 100- 105 см. Бошоғи қилтиқли, цилиндрсимон, ўртача зичликда, узунлиги 8 – 10 см ва оқ рангда. Дони кизил, йирик, овал шаклда, шишасимон, 1000 дона дон вазни 41- 43 грамм, чоки саёз. Донининг натураси 760 – 780 гр/л. Яхши туплайди.

Вилоятимиз шароитида энг юқори ҳосилдорлик 55- 62ц/га. Занг касалликларидан сариқ занг ва қўнғир занг касаллигига ўртача чидамлидир. Айрим йиллари занг касаллиги билан кучли зарарланади. Тиним давридан ҳарорат +5,8 + 6,0С градус булганда вегетациясини тиклайди.

Бу навни 25сентябрдан – 5 ноябргача экиш мумкин. Экиш меъёри эрта муддатларда сентябр ойида 4,5 млн/га, октябр ойида 5,0 млн/га, ноябр ойида 5,5 млн/га унувчан уруғ ҳисобидан экиш тавсия этилади.

Озиклантириш кузда униб чиккандан сунг – 100 кг/га, эрта баҳорда ғалланинг туплаш даврида – 200 кг/га, найчалаш даврида гектарига – 150 кг/га ва бошоклаш- гуллаш даври (1- 20апрел)да гектарига 100 кг/га ҳисобидан озиклантирилади.

Андижон- 2 нави

Купава- 29 селекция намунасида қайта танлаш йўли билан яратилган. Ўрта эртапишар нав ҳисобланиб, бўйи 95- 110 см. Бошоғи қилтиқсиз, цилиндрсимон, бошоғи ўртача зич, узунлиги 8- 10 см ва оқ рангда. Дони қизил, узунчоқ шаклда ва 1000 дон дон вази 42- 44 грамм. Донининг натураси 780 – 800 гр/л. Бошоғи пишганда эгилиб қолади.

Вилоят шароитида энг юқори ҳосилдорлик 67 - 73ц/га. Занг касалликларида сарик, кўнғир занг, ун шудринг ва септориоз касалликларида ўртача чидамлидир. Намгарчилик йиллари занг касаллиги билан кучли касалланади.

Экиш муддати 25сентябрдан – 30 октябргача энг мақбул ҳисобланади. Экиш ўрта муддатларда 25 сентябрдан – 15 октябргача 5,0 – 5,5млн/га, кечки муддатда 20 октябрдан – 30 октябргача 5,5- 6,0млн/га унвчан уруғ ҳисобидан экиш тавсия этилади.

Озиклантириш кузда униб чиққандан сўнг – 100кг/га, эрта баҳорда ғалланинг туплаш даврида – 200 кг/га, найчалаш даврида гектарига – 200 кг/га ва бошоклаш- гуллаш даври (1- 20апрел)да гектарига 100 кг/га ҳисобидан озиклантирилади.

Дўстлик нави

Суғориладиган ерларда ғалла ва дуккакли ўсимликлар ИТИ Ғаллаорол филиалида (Водина – 9 навидан кўп марта яқка танлаш йўли билан) яратилган ва 2007 йилда районлаштирилган, дуварак навидир.

Бу нав ўртапишар нав ҳисобланиб, бўйи 100- 110 см. Бошоғи қилтиқли, узунлиги 12- 14 см ва оқ рангда (эритроспермум тур хилига мансуб юмшоқ буғдой). Дони қизил, 1000 дон дон вази 41- 43 грамм, донида клейковина миқдори 26- 28%, ялтироқлиги 65- 68%. Донининг натураси 770 - 780гр/л. Вилоятимиз шароитида унмдорлиги паст ва ўртача ҳамда шўрланган тупроқларда ҳам яхши туплаши сабабли бегона ўтли майдонларда бегона ўтнинг кўпайишига йўл қўймайди ва яхши ҳосил беради.

Вилоят шароитида энг юқори ҳосилдорлик 65- 80ц/га. Занг касалликларида сарик занг касаллигига чидамли ва кўғир занг касаллигига ўртача ҳамда қурғоқчиликка, иссиққа ва шўрга чидамлидир. Тиним давридан ҳаво ҳарорати +5,8 + 6,0С даража бўлганда вегетациясини тез тиклайди.

Бу навни 25сентябрдан – 5 ноябргача экиш мумкин. Экиш меъёри эрта муддатларда сентябр ойида 4,5 млн/га, октябр ойида 5,0 млн/га, ноябр ойида 5,5млн/га унвчан уруғ ҳисобидан экиш тавсия этилади.

Озиклантириш кузда униб чиққандан сўнг – 100 кг/га, эрта баҳорда ғалланинг туплаш даврида – 200 кг/га, найчалаш даврида гектарига – 150 кг/га ҳисобидан озиклантирилади.

Жайхун нави

Ўрта эртапишар нав ҳисобланиб, бўйи 110-115см. Бошоғи қилтиқли, узунлиги 12-14 см ва оқ рангда. Дони оқ, 1000 дона дон вазни 44- 46 грамм, донида клейковина миқдори 26-28%, ялтироқлиги 68-72%. Донининг натураси 780 гр/л. Яхши туплайдиган дуварак навдир.

Вилоят шароитида энг юқори ҳосилдорлик 65 – 82 ц/га. Занг касалликларидан сариқ занг касаллигига чидамли ва қўнғир занг касаллигига ўртача чидамлидир. Тиним давридан ҳарорат +5,8-6,0С даража бўлганда вегетациясини тез тиклайди.

Бу нави 1 октябрдан – 5 ноябргача экиш мумкин. Экиш меъёри эрта муддатларда 15 октябргача 4,5 млн/га, 16 – 30 октябрда 5,0 млн/га, ноябр ойида 5,5 млн/га унувчан уруғ ҳисобидан экиш тавсия этилади.

Озиқлантириш кузда униб чиққандан сўнг – 100кг/га, эрта баҳорда ғалланинг туплаш даврида – 200 кг/га, найчалош даврида гектарига – 150кг/га ва бошоқлаш- гуллаш даври (1- 20апрел)да гектарига 100кг/га ҳисобидан озиқлантирилади.

Яксарт нави

Ўртаэртапишар нав ҳисобланиб, бўйи 95- 105 см. Бошоғи қилтиқли, узунлиги 8- 11см ва оқ рангда. Дони оқ, овал шаклда, йирик, 1000 дона дон вазни 40 - 42грамм ва натураси 790 – 820 гр/л.

Вилоят шароитида энг юқори ҳосилдорлик 78 – 83 ц/га. Дала шароитида сариқ занг, қўнғир занг, септориоз ва қаттиқ қоракуя касалликларига чидамли. Совуққа, шўрга ва қурғоқчиликка жуда чидамли навдир.

Экиш муддати 25 сентябрдан – 30 октябргача энг мақбул ҳисобланади. Экиш ўрта муддатларда 25 сентябрдан – 15 октябргача 5,0 – 5,5 млн/га, кечки муддатда 20 октябрдан – 30 октябргача 5,5- 6,0 млн/га унувчан уруғ ҳисобидан экиш тавсия этилади.

Озиқлантириш кузда униб чиққандан сўнг – 100 кг/га, эрта баҳорда ғалланинг туплаш даврида – 200 кг/га, найчалош даврида гектарига – 200 кг/га ва бошоқлаш- гуллаш даври (1-20апрел)да гектарига 100 кг/га ҳисобидан озиқлантирилади.

Навларни жойлаштириш

Кузги бошоқли дон экинларидан барқарор ва сифатли дон етиштиришда ҳар бир туман, худуд ва фермер хўжаликларининг муайян об – ҳаво, тупроқ – иқлим шароитлари, уларнинг сув ресурслари билан таъминланганлик даражасини, навларнинг биологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тўғри жойлаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Вўза – ғалла навбатлаб экишнинг қисқа ротацияси яъни кўпи билан икки йил ғўза ва бир йил ғалла экиш бир майдонга устма – уст ғалла экилганига қараганда 8 – 10 центнер кўп ҳосил олишни таъминлаши олиб борилган илмий тажрибаларда исботланган.

Вилоятда умумий ер майдонининг 87 фоизи турли даражада шўрланган бўлиб, шундан 44% ўрта ва кучли шўрланган. Шунинг учун

Ховос, Мирзаобод ва Оқ олтин туманларига шўрга чидамли бўлган кузги буғдойнинг Дўстлик, Дурдона, Бобур ва Краснодар- 99 навларини кўпроқ жойлаштириш мақсадга мувофиқдир.

Қолган туманларга Таня, Гром, Грация, Зимница, Андижон-1, Андижон-2, Чиллаки, Замин-1, Аср, Жайхун, Сила навларини жойлаштириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Шўр ювиш ва ерни экишга тайёрлаш

Тупроқнинг механик таркиби ва шўрланиш даражасига қараб суғориш меъёри гектарига 1000 – 1500 кубометрни ташкил этиши лозим. Бунинг учун чеклар олинади. Ернинг текис – нотекислигига қараб чекларнинг ўлчами 0,05 – 0,25 га. бўлиши лозим. Вилоят шароитида шўри ювиладиган майдонларда кузги шўр ювиш ишларига 15 августдан киришилади. Тупроқ шўрланиши ғалла ҳосилдорлигига салбий таъсир этади, яъни кам шўрланган ерларда шўрланмаган ерга нисбатан 15%, ўртача шўрланганда 40%, кучли шўрланган майдонларда эса 60% ҳосил камайиши тажрибаларда исботланган. Бунинг учун шўр ювиладиган майдонлар контурлар бўйича аниқланиб чиқилади. Бундан ташқари кучли бегона ўт босадиган майдонларда шудгордан олдин ҳудудлардаги фермер хўжаликларининг тупроқ хусусиятларига ва сизот сувларининг жойлашишига қараб қуйидагича; ер ости сувлари яқин жойлашган тупроқларда суғориш меъёри 800 – 1000 кубометр, оғир тупроқли майдонларда эса 1000 – 1200 кубометрни ташкил этиши зарур.

Олиб борилган тажрибалардан келиб чиқиб, Мирзачўл шароитида очиқ майдонга ғалла экиладиган барча турдаги тупроқларни, дон экишдан олдин шўрини ювиб ёки нам туплаш учун суғориб экиш талаб этилади.

Кузги ғалла экинлари уруғининг белгиланган чуқурликка экилиши, уруғнинг белгиланган меъёردа сарфланиши, экиш агрегатларининг юқори унум билан ишлаши учун ернинг текис бўлиши, унинг юза қатлами (0-10 см) донадор, майин тупроқли бўлиши, ундаги кесаклар катталигининг диаметри 2-3 см дан ошмаслиги керак. Шунингдек, ниҳолларни текис ундириб олиш, кузги ва баҳорги суғоришларни сифатли олиб бориш учун ҳам ерларни яхшилаб текислаш зарур. Бундан ташқари, ғалла майдонини сифатли текисланмаслиги оқибатида суғориш давомида сувнинг тўпланиб қолиши (кўллаши) эвазига кўчатларнинг нобуд бўлиши ёки сийракланишига, шунингдек, ернинг мелиоратив ҳолатининг ёмонлашишига олиб келади.

Очиқ майдонларда кузги ғалла экиладиган контурларни аниқлаб, шудгорлашдан олдин нам суви бериб, шудгорлаш. Ғалла экиладиган майдонга соф ҳолда гектарига 80-90 кг фосфорли, 50-70 кг калийли ўғитлар берилиб, чимқирқарли ПЛН-4-35, ПЛН-5-35 ҳамда икки ярусли ПО-4-45 каби плугларда 30-35 см чуқурликда шудгордаш. Шудгорланган ерларни тўғридан-тўғри П-2,8, П-4 каби каби узун базали ва лазерли текислагичлар билан экишга тайёрлаш.

Такрорий экинлар ўрнига ғалла экишда оралиқ экинларни тез фурсатда йиғиштириб олиш, экинлардан бўшаган майдонлар қотган бўлса суғоришни ташкил этиш, суғориш ўтказилган контурларда тупроқ тўлиқ етилгандан сўнг гектарига соф ҳолда 80-90 кг фосфорли, 50-70 кг калийли ўғитлар солиниб, 30-35 см чуқурликда шудгорлаш. Шудгорланган ерлар текислагичлар билан текислангандан сўнг мола бороналашни амалга ошириш лозим.

Ѓўза қатор орасига ғалла экишдан олдин мавжуд ғўза майдонларидаги ғўзаларнинг ҳолати ва 1-теримдан сўнг ғалла экиладиган майдонлар ҳажмидан келиб чиқиб, экиш мавсумини қисқа кунларда ва сифатли ўтказиш мақсадида экиш графиги асосида контурларни белгилаш. Белгиланган контурларда пахтани 1-3 кун муддатда териб олиб, соф ҳолда гектарига 80-90 кг соф ҳолда фосфорли, 50-70 кг калийли ўғитлар бериш. Ўғитлар берилгандан сўнг ғўза қатор ораларини икки марта культивация қилиш ҳисобига мавжуд ғўза эгатларини текислаш, имкон борича ғўза қатор орасида экиш майдонини кенгайтириш ишларини ташкил этиш. Бунда ҳар бир контурдаги дала атрофлари шудгорланиб, бегона ўт илдизларидан тозалаш, техника ёрдамида дала яхлитлигини таъминлаш, ерга ер қўшишга эътибор бериш лозим. Ѓўза қатор орасида ер тайёрлаш ишлари якунланганидан сўнг белгиланган меъёردа узоғи билан 2-3 кунда уруғни сифатли экиш ҳамда пахтани иккинчи теримига қадар енгил суғориш ишларини амалга ошириш. Экилган ғаллани контур бўйича 100 фоиз тўлиқ ундириб олишга ҳамда ғалла майсаларини қишлоғга туплаган ҳолда олиб кирилишига эришиш лозим.

Уруғни экишга тайёрлаш

Бошоқли дон экинларидан мўл ҳосил етиштиришда уруғликни сифатли тайёрлаш муҳим аҳамиятга эга. Тайёрланган бошоқли дон экинларининг уруғлари сифат кўрсаткичлари бўйича Давлат андозаси талабларига тўлиқ жавоб бериши лозим.

1-жадвал.

Ғалла экинлари уруғининг сифат кўрсаткичлари (Давлат андозаси)

Буғдой тури	Синф	Тозалиги, %	Бошқа ўсимлик уруғи аралашмаси, донга 1 кг уруғликда		Унувчанлик, %
			Ҳаммаси	Бегона ўт уруғи	
Юмшоқ буғдой	I	99,5	10	5	95
	II	98	40	20	92
	III	95	200	70	90
Қаттиқ буғдой	I	99,5	10	5	90
	II	99	40	20	87
	III	99	200	70	85

Ғалла экинлари уруғи сифатини белгилашда уруғнинг тозаллиги, унувчанлиги, намлиги, минг донасининг оғирлиги ва бошқалар ҳисобга олинади. 1000 дона уруғ оғирлиги навнинг биологик хусусиятига қараб 35-45 граммдан, унувчанлиги эса 90 фоиздан кам бўлмаслиги лозим.

Тайёрланган уруғлик Давлат инспекцияси назоратидан ўтиши керак. Инспекция рухсати бўлмаган уруғликларни экиш қатъиян тақиқланади.

Қоракуя, занг ва бошқа касалликларга чалинмаслиги учун уруғ экишдан олдин камида 20-25 кун олдин мутахассислар иштирокида дориланган бўлиши шарт. Бошоқли дон экинлари уруғликларини экишда уларнинг сертификатланганлигига алоҳида эътибор бериш лозим.

Уруғни экиш меъёр ва муддатлари

Бошоқли дон экинларидан юқори ҳосил олишнинг асосий омилларидан бири, оптимал муддатларда ва меъёрида экишни амалга оширишдан иборат.

Вилоят шароитида ғалла экишнинг мақбул муддати сентябр – октябр ойи ҳисобланади. Эрта муддатларда 10 сентябрдан – 30 сентябргача экиш учун асосан кеч ва ўртакечпишар Гром, Дурдона, Андижон- 1, Зимница, Сила ва Краснодар- 99 навларини – 4,8 – 5,0 млн/га ҳисобида, ўрта муддат 1 октябрдан – 15 октябргача Таня, Нота, Грация, АСР, Дўстлик ва Звезда навларини 5,0 – 5,5 млн/га унувчан уруғ ҳисобида, кечки муддатда Бобур, Жайхун, Дўстлик, Яксарт, ва Андижон- 4 навларини 15 октябрдан – 30 октябргача 5,5– 6,0 млн/га ҳисобида экиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Очиқ майдонда олдин суғориб текисланиб тайёрланган майдонларга 4 – 5 см чуқурликда СЗ – 3,6 русумли ғалла экиш сеялкасида экилиб, сўнгра (60см.лик нарезкада) саёз 60 – 70см ораликда жўяк олинади.

2-жадвал

Чўл минтақасида экиш муддати:

№	Экиладиган майдон	Эрта муддат	Ўрта муддат	Кеч муддат
1	Очиқ майдонга	10 сентябрдан – 1 октябргача		1 октябрдан – 10 октябргача
2	Вўза қатор орасига	15 сентябрдан – 1 октябргача	1 октябрдан – 15 октябргача	15 октябрдан – 1 ноябргача

Кучли шўрланган ерларда шўр ювилади. Сўнгра поллар текисланиб енгил чизеллангандан сўнг жўяк олиниб СЗТ–3,6 маркали ғалла сеялкасида шўрга чидамли бўлган Краснодар- 99, Дўстлик, Дурдона ва Яксарт навларини 5,5 – 6,0 млн/га унувчан уруғ ҳисобидаги уруғ 4 – 5 см чуқурликда экилади ва бир йўла суғориш учун 60 – 70 см ораликдаги жўяк ҳамда ҳар 50 – 60 метр ораликда ўқ ариқлар олиб қўйилади.

Кучли бегона ўт босадиган майдонларда, бегона ўтни йўқотиш учун шудгордан олдин суғориб, сўнгра шудгор қилиниб, кўп туплайдиган Дўстлик, Дурдона ва Жайхун навларини октябрь ойида 5,5-6.0 млн/га ҳисобида энига 2-2,5 млн/га ва бўйига 3-3,5 млн/га ҳисобидан экиш

мумкин. Очиқ майдонга 2 йилдан ортиқ ғалла экиш қатъиян тақиқланади.

3-жадвал

Кузги буғдойни униб чиқишидан пишиш давригача ҳарорат миқдори

Фазалар	Кунлик ҳарорат	Фойдали ҳарорат йиғиндиси
Униб чиқиш, майсалаш	12-20 ⁰ с	120-140 ⁰ с
Туплаш фазаси	8-12 ⁰ с	250-320 ⁰ с
Найчалаш фазаси	13-20 ⁰ с	380-500 ⁰ с
Бошоқлаш фазаси	20-30 ⁰ с	300-380 ⁰ с
Гуллаш фазаси	18-25 ⁰ с	200-260 ⁰ с
Тулиқ пишиш фазаси.	25-30 ⁰ с	650-750 ⁰ с
Жами		1900-2350

Экиш меъёрини асосан ғалла экиш сеялкаларини инобатга олган ҳолда, буғдой навига ҳамда экиладиган муддатига кўра қуйидагича ташкил этиш лозим:

Эртаги муддатда	4,5 – 5,0 млн.дона унувчан уруғ ҳисобида (ёки 180-200 кг/га)
Ўрта муддатда	5,0 – 5,5 млн.дона унувчан уруғ ҳисобида (ёки 200-220 кг/га)
Кечки муддатда	5,5 – 6,0 млн.дона унувчан уруғ ҳисобида (ёки 220-240 кг/га)

4-жадвал

1000 дона дон вазнига кўра экиш меъёрини аниқлаш асосида амалга оширилади.

Экиш меъёри, кг/га	1000 дона доннинг вазни, грамм								
	36	38	40	42	44	46	48	50	52
110	306	290	275	262	250	239	229	220	212
120	333	316	300	286	273	261	250	240	231
130	361	342	325	310	295	283	271	260	250
140	389	368	350	333	318	304	292	280	269
150	417	395	375	357	341	326	313	300	288
160	444	421	400	381	364	348	333	320	303
170	472	447	425	405	386	370	354	340	327
180	500	474	450	429	409	391	375	360	346
190	528	500	475	452	432	413	396	380	365
200	556	525	500	476	455	435	417	400	385
210	583	553	525	500	477	457	438	420	404
220	611	579	550	523	500	478	456	440	423
230	639	605	575	548	523	500	479	460	442
240	667	632	600	571	545	522	500	480	462
250	694	658	625	595	568	543	520	500	480

Изоҳ: Ушбу рақамлар 1 м² майдонга экиладиган уруғлар сони.

Кузги буғдой кеч муддатларда экилганда уруғ сийрак униб чиқади, ўсимлик тупланишга улгурмайди. Майсалар нимжон бўлиб, қишга чидамлилиги паст бўлади. Бундай далаларда бегона ўтлар кўп бўлиб, буғдой дон ҳосилдорлигини 8-10 центнерга камайишига олиб келади. Ўсимлик қишлоғга камида 3-4 поя чиқариб кириши учун кузги буғдой дастлабки совуқ тушишидан 50-55 кун илгари экилиши лозим.

Шунда жами 5⁰С дан юқори бўлган ҳароратлар йиғиндиси 560-580⁰С га тенг бўлади. Экиш муддати учун қулай ўртача ҳарорат 16-17⁰С ҳисобланади.

Ғалла экилган майдонлардан бир текис ва тўлиқ кўчат олиш учун уруғнинг экиш чуқурлигига аҳамият бериш лозим. Уруғ экишда махсус дискали сеялкалар ёрдамида 3-5 см чуқурликка етарли миқдорда туширилса ва тупроқ билан яхши кўмилса энг кўп ва текис кўчат олинади.

Ғаллани озиклантириш

Органик ўғитлардан фойдаланиш. Буғдойдан юқори дон ҳосили етиштиришда минерал ўғитлар билан бир қаторда органик ўғитлар ҳам катта аҳамиятга эга. Тупроқ унумдорлигини оширишнинг энг муҳим воситаларидан бири бу алмашлаб экиш тизимида гўнг ва бошқа органик ўғитлардар самарали фойдаланиш ҳисобланади. Айниқса, деҳқончилик интенсив тарзда ривожланаётган бугунги кунда органик ўғитларга бўлган талаб ортиб бормоқда.

Органик ўғитлар тупроқ унумдорлигини кўтариш билан бир қаторда, минерал ўғитлар самарадорлигини ҳам оширади. Мунтазам тарзда органик ўғитлардан фойдаланиш тупроқ ҳайдалма қатламини озика моддаларга бойитиш билан бир қаторда, унинг барча хусусиятларини яхшилайдди. Озика баланснинг камида 40 % органик ўғитлар ҳисобига тўғри келиши лозим. Ғаллачиликда қўлланиладиган асосий органик ўғитларга- гўнг, торф, турли компостлар ва яшил ўғитлар киради. Органик ўғитлар кўпинча асосий ўғит сифатида шудгорлаш олдидан қўлланилади. *Гўнг* - асосий, энг кенг тарқалган органик ўғит ҳисобланади. Унинг таркибида ўсимлик учун зарур бўлган – азот, фосфор, калий, кальций, магний, темир, бор, молибден сингари барча озика моддалари мавжуд. Гўнгдан оқилона фойдаланилганда тупроқнинг агрофизик, агрокимёвий, сув ва ҳаво хоссалари кескин яхшиланади, шўрланиш ва тупроқнинг кислоталик даражасининг буғдойнинг ўсиш ва ривожланишига, микроорганизмларнинг ҳаёт фаолиятига салбий таъсири камайдди.

Кўп йиллик илмий тадқиқот натижаларига кўра гектарига 20 тоннадан гўнг қўлланилганда кузги буғдой дон ҳосилдорлиги 6-12 ц/га ошади. Гўнг минерал ўғитлар билан бирга қўлланилганда самарадорлик янада юқори бўлади.

Гўнгнинг сифати-чорва ҳайвонининг тури ва боқилишига боғлиқ. Турли чорва ҳайвонлари гўнгининг кимёвий таркиби тўғрисидаги маълумотлар 4-жадвалда кетирилган.

5-жадвал

Турли чорва ҳайвонлари гўнгининг кимёвий таркиби

Гўнг	Умумий азот, %	Аммиакли азот, %	Фосфор, %	Калий, %	Органик кислота, %	Кул, %	Сув, %	pH	C:N
Қорамол	0,54	0,07	0,28	0,6	21	14	65	8,1	19
Қўй ва эчки	0,86	0,14	0,47	0,88	28	23	49	7,9	17
От	0,59	0,09	0,26	0,59	22,6	8,4	69	7,9	21
Чўчка	0,84	0,15	0,58	0,62	21,9	17,4	60,7	7,9	13

Ғаллачиликда гўнг асосан кузда шудгор олдидан, экиш олдидан ва ўсув даври давомида шарбат усули билан оқизиш тарзида қўлланилади. Органик ўғитлар меъёри тупроқ унумдорлиги, органик ўғит захираси ҳамда ўсимликнинг эҳтиёжига қараб белгиланади.

6-жадвал

Минерал ўғитлар ва улардаги озиқа моддалари

Т/р	Ўғитлар номи	Озиқа элементлари микдори, %			Озиқа моддалари меъёрини тўла айлантириш коэффициентлари
		N	P	K	
1	Аммиакли селитра	34			2.94
2	Аммоний сульфат	20.8			4.88
3	Карбамид	46			2.17
4	Аммиакли сув	25			
5	Суперфосфат (20%)		19-20		5
6	Суперфосфат (15%)		15		6.67
7	Аммонийлашган суперфосфат	1.5-2.5	14-15		
8	Калий хлорид			62	1.66
9	Калий тузи			40	2.5
10	Калий сульфат			45	
11	Нетрафос	23.5-24	14-17		
12	Нетрафоска	11	10	11	
13	Аммофос	9-12	42-50		2.17

Республикамизнинг суғориладиган ерларида кузги буғдой учун органик ўғитлар, жумладан чорва ҳайвонлари гўнгининг қўллаш меъёри 15-20 т/га сифатида белгиланган. Эрозияга мойил, унумдорлиги паст ерларда гўнгнинг меъёрини 25-30 т/га сифатида белгиланганда самараси юқори бўлади.

Азотли озиқлантириш. Буғдойдан мўл ҳосил етиштиришда азотли ўғитлар муҳим рол ўйнайди. Чунки, азот ўсимликдаги оксил моддасининг асосий компоненти бўлиб, деярли барча бирикмаларнинг таркибига киради.

Азотли ўғитларнинг самарадорлигини оширишнинг муҳим омилларидан бири ўғитлар таркибидаги азотнинг миқдорини тўғри ҳисобга олишдир. Масалан, аммиакли селитра таркибида 34 % нитрат ва аммиак шаклидаги соф азот мавжуд. Мочевина таркибида эса 46 % аммиак шаклидаги соф азот бор.

Ғаллачиликдаги муҳим вазифалардан бири азотли ўғитлардан тўғри фойдаланиш, тупроқ унумдорлиги ва ўсимликнинг эҳтиёжига қараб вегетация давомида тўғри озиқлантиришни ташкил этиш ҳисобланади.

Кузги буғдой–кузда, баҳорда ва бошоқлаш даврида азот билан етарли миқдорда таъминланиши ўсимликнинг яхши тулланишига, ўсиш-ривожланиш жараёнларининг мақбул кечишига ижобий таъсир кўрсатади. Азотли ўғитлар етарли қўлланилганда буғдойнинг бошоқлари йирик бўлиб, бошоқчалар ва донлар сони ортади, донлари тўлиқ бўлади. Шунингдек, 1000 дон дон вази, доннинг ялтироқлиги ортиб, донларнинг сифати юқори бўлади ва ундан сифатли ун олинади.

Аммо, азотли ўғитлар ортиқча меъёردа ва кечикиб қўлланилганда ўсимлик бўйига ўсиб кетади, поялари нимжонлашиб кетади. Бундай ўсимликлар ётиб қолишга мойил бўлади. Буғдой ётиб қолганда ҳосилнинг салмоқли қисми нобуд бўлади, натижада дон ҳосили кескин камаяди.

Кузги ғалла экинларида йиллик азотли ўғитлар меъёри соф ҳолда гектарига 180-200 кг миқдорда белгиланганда, азотли ўғитларнинг 75-80 кг/га туллаш даврида, 75-80 кг/га найчалаш даврининг бошланишида, 30-40 кг/га ни бошоқлаш давларида озиқлантириш мақсадга мувофиқ. Бунда дастлабки озиқлантириш ишларини вилоятнинг **Сирдарё, Боёвут, Мирзаобод, Оқолтин, Сардоба** туманларининг тупроқларидан бошлаш мақсадга мувофиқ. Бунда кузда экиш олдидан ёки экиш билан бирга берилган фосфорли ўғитлар таркибидаги азот (25 кг) миқдори ҳисобга олиниши.

Барг орқали озиқлантириш (суспензия)

Барг орқали озиқлантиришни ўсимликни вегетация давомида озиқа элементлар билан таъминлаб турувчи қўшимча озиқа деб қараш лозим.

Барг орқали озиқлантириш айниқса ғаллачиликда, хусусан кузги буғдой етиштиришда катта аҳамиятга эга. Суғориладиган шароитда кузги

буғдойни азотли озиклантиришда бу усулни қўллаш юқори самарадорликка эришишни таъминлайди.

Кузги буғдойни азотга бўлган эҳтиёжи бутун ўсув даври давомида юқори бўлади. Буғдой ўсимлигида 75-80 % азот бошоқлаш фазасига қадар ўсимликнинг барг ва поясида тўпланади. Ана шу тўпланган азот ҳисобидан дон таркибидаги оксилнинг асосий қисми ҳосил бўлади. Ҳосилдорлик юқори (65-70 ц/га) бўлганда ўсимликнинг барги ва поясида тўпланган азот миқдори донда оксил моддасини етарли миқдорда бўлишини таъминлай олмайди. Айниқса азот танқислиги кузги буғдойда ҳосил элементлари шаклланаётган вақтда, яъни ривожланишнинг бошоқлаш, гуллаш ва сут пишиш фазаларида кузатилади. Бироқ, бу фазада кузги буғдойни озиклантиришда бир қатор муаммолар мавжуд. Масалан, бошоқлаш, гуллаш фазаларида ўсимлик ўсиб кетганлиги, ёғингарчиликни кам бўлиши ёки сувнинг етишмаслиги сабабли тупроқ орқали озиклантиришда бир қатор қийинчиликлар туғдиради. Шу сабабдан кузги буғдой бошоқлаганда тупроқ таркибида ўсимлик томонидан ўзлаштирилиши осон бўлган азот миқдори етишмайди. Бу ўз навбатида буғдой дон ҳосили ва сифатига салбий таъсир кўрсатади.

Шунинг учун кузги буғдой етиштиришда ўсимликни илдиздан ташқари баргдан озиклантириш усулидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Кузги буғдой етиштиришда, ҳатто дон ҳосилдорлиги юқори бўлган шароитда ҳам баргдан озиклантириш самарали ҳисобланади.

Баргдан озиклантириш учун азотли ўғитлардан бири бўлган мочевинадан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Мочевинадаги амид шаклидаги азот баргдан озиклантирилганда аммиакли селитрага нисбатан кам энергия сарфлаган ҳолда метоболизмга киришади, бунда аспарагин ва глутамин сингари дастлаб аммиакка айланмасдан бевосита азот алмашилиш жараёнига киришади. Мочевина сувда яхши эрийди. Шунингдек бу ўғитнинг молекулалари ўсимлик барглари томонидан яхши ўзлаштирилади.

Мочевина эритмасининг реакцияси нейтрал бўлиб, ўсимликка ҳеч қандай салбий таъсир кўрсатмайди. Шунингдек, мочевина таркибидаги таъсир этувчи модда энг юқори (46%) ҳисобланади.

Мочевина эритмаси сепилгандан қейин кечкурунга келиб, ҳаво намлиги ортади ва буғдой баргларида шудринг томчилари пайдо бўлади. Тадқиқотларда барг орқали озиклантирилганда доннинг сифат кўрсаткичлари сезиларли ортиши кузатилади.

Олиб борилган тажриба натижаларига кўра, кузги буғдойни бошоқлаш даврида 10-15 % карбамид эритмаси билан озиклантирилганда дон таркибидаги оксил миқдори 1,0-1,5 % га, клейковина миқдори 2-3% га ортади. Шунингдек, ўсимлик тўқималарида хўжайра ширасининг биокимёвий таркиби ўзгариши натижасида ўсимликнинг касаллик ва зараркунандаларга чидамлилиги ортади.

- Ўғитни суспензия тариқасида найчалаш фазасида 7-8 кг, бошоқлаш фазасида 8-10 кг ҳисобида пуркаш.

- Суспензия пуркашда фақат карбамидли ўғитни қўллаш.

Суспензия билан аралаш ҳолда калий ва фосфорли ўғитларни, гербицид, фунгицид ва инсектицидларни қўллаб биргаликда ишлатишни ташкил этиш зарур.

Ғалла майдонларини суғориш

Суғориш ғаллачиликда муҳим агротехник тадбирлардан бири бўлиб, кузги буғдой дон ҳосилини 50-60 % га, қурғоқчилик йиллари эса қарийб 2-3 баробар ортишини таъминлайди. Биринчи суғориш тури экишдан олдин намиктириб суғориш бўлиб, ўсимликнинг илдизлари яхши ривожланиб, майсаларнинг ўз вақтида қийғос униб чиқишига имкон беради, ўсимликларнинг тупланишини кучайтиради. Вегетацион суғориш муддатлари тупроқ иқлим шароитларига ва йилнинг қандай келишига боғлиқ. Бунда сизот сувларининг жойлашуви, ёғин миқдори ва ўсимликнинг сувга бўлган эҳтиёжи ҳисобга олинади. Кузги буғдойнинг сувга бўлган эҳтиёжи ўсимликнинг транспирация коэффициентига кўра аниқланади. Кузги буғдойнинг транспирация коэффициенти 400-450 бирликка га тенг, яъни биологик ҳосил шаклланиши учун 400-450 бирлик сув сарфланади. Масалан, 70 центнер дон ҳосили етиштирилганда 90 центнер сомон ҳосили шаклланади, бунда жами биологик ҳосилдорлик 160 центнерга тенг. Кузги буғдой 160 центнер биологик ҳосил учун 6400-7200 м³ сув талаб этилади. Ўсимлик умумий сув сарфининг маълум қисмини ёғин сувлари ҳисобига қондиради. Ёғин миқдори 300 мм бўлганда ўсимлик жами сув сарфининг 3000 м³ ёғин суви ҳисобига, 3400-4200 м³ эса суғориш суви ҳисобига қондирилади.

Вегетация давомида ўсимликнинг намликка бўлган эҳтиёжи ўзгариб боради. Бошоқли экинларда намликка бўлган эҳтиёж бошоқлаш ва дон тўлишиш даврида энг юқори бўлади.

Буғдойнинг ривожланиш фазалари бўйича намликка бўлган талаби қуйидагича: униб чиқиш-тупланиш даврида 3 %, тупланиш-найчалаш даврида

22 %, найчалаш-гуллаш даврининг бошланишида 40 %, дон шаклланиш даврида 33 % ва пишиш даврида 2 % бўлади.

Физиологик жараёнларнинг жадал кечиши сувнинг бир текис сарфланишига боғлиқ. Масалан, буғдой ривожланишнинг бошоқлаш–гуллаш фазасида сувни энг кўп сарфлайди. Бу даврда умумий барг сатҳи максимал даражага етган бўлиб, фотосинтезнинг энг юқори соф маҳсулдорлиги ҳам шу даврга тўғри келади.

Суғоришда эгатларнинг узунлиги, сувнинг ортиқча сарфланиши, меъёрдан ортиқ намланиши экинлар ривожига салбий таъсир кўрсатади. Эгат узунлиги қанчалик узун бўлса, бу ҳосилдорликнинг камайиб боришига, тупроқ ортиқча намланиши ҳисобига сувнинг ортиқча сарфланишига ва ўз ўрнида бу ҳолда сув сатҳи кўтарилиб шўрланишни кучайишига олиб келади.

Кузги ғаллани суғориш ер ости суви яқин ва гипс қатлами бор бўлган Сирдарё туманидаги - И. Қаримов, Ўзбекистон, Сайхунобод туманидаги - Шўрузак, Қ.Султонов, Ўзбекистон, Гулистон туманидаги - Дўстлик, Юксалиш У. Носир Баёвут туманидаги - Ш. Рашидов ва Ғалаба ҳудудларида ғаллани баҳорда суғоришни 15 мартдан бошлаш зарур. Агарда юқорида номлари кўрсатилган ҳудудларда суғориш муддати ва меъёрини оширилса, тупроқ юзасидаги сув узоқ вақт қўллаб туриши натижасида ғалла майсалари қуриб қолади ёки ғовлаб кетиб, бўйи баланд ва бошоғи пуч бўлиб қолиши кўп марта кузатилган. Қиш ойи қуруқ ёки жуда сернам келса суғориш муддати ҳамда суғориш сони ўзгариши мумкин.

Вилоят шароитида кузги ғаллани ўртача суғориш меъёри ҳар гектарига (ер ости сувининг сатҳига қараб) 600 – 800 кубометрли ташкил этади. Барча туманларда ғалла найчалаш, бошоқлаш ва дон тулиш жараёнида шарбат билан суғориш ҳосилдорликка ижобий таъсир кўрсатади.

Ғалла бошоқлаш даврида тупроқдаги намлик 60- 70 фоиздан кам бўлмаслиги керак. Агарда бошоқлаш даврида ғалла тагида нам бўлмаса дон пуч бўлиб қолади. Шунинг учун барча туманларда ғалланинг найчалаш, бошоқлаш ва дон тўлиш жараёнида шарбат билан суғоришни ташкил этиш бошоқли дон экинларидан юқори ҳосил олишнинг ягона йўлидир.

Ғалла суғоришида албатта қуйидаги омилларга амал қилиш

зарур:

- Вегетация даврида кузги бошоқли дон экинларини суғориш муддати ва меъёри навнинг биологик хусусиятлари ҳамда тупроқ-иклим шароитидан келиб чиқиб белгилаш;
- Сувни кам сарфлаб, ундан тунумли фойдаланиш учун жуяклар қисқа кенгликда, чуқурлиги 14-16 см, оралиғи 60 см қилиб олиниши мақсадга мувофиқ;
- Суғориш бир текис ва юқори самарали бўлиши учун ўқ-ариклар оралиғи узун бўлмаслиги ва қатор оралиғи 60 см бўлганда ҳар 60-70 метрдан, 70-90 см бўлганда эса 80-90 метрдан ўтказилиши лозим;
- Ғалла экииб бўлингандан бошлаб, суғоришни пешма-пеш равишда амалга ошириш;
- Албатта суғоришни доимий равишда ғалла майдонининг охиридан юқorigа қараб суғоришни ташкил этиш;
- Ғалла кеч суғорилганда 7-8 кундан сўнг уруғ тупроқнинг табиий намлиги ҳисобига шишиб қолиши ва уруғ нобуд бўлишини олидини олиш;
- Бундан ташқари, узоқ муддат суғорилмаган ерларда уруғлик донни қурт- кумурсқаларга ем бўлиши;

- Сувдан самарали фойдаланиш (арик тозалаш, янги арик қозиш, лотокларни таъмирлаш, қўшимча насос ва трансформаторлар ўрнатиш) мақсадида ғалла жойлаштириладиган контурлардаги сув йўлларини картага тушириб, ғалла экиладиган майдонларининг охириги контуригача сувни етказиш бўйича чора-тадбирлар режасини ва суғориш графигини ишлаб чиқиш;
- Сувни тежаш мақсадида ғаллани фақат шарбат усулида суғоришни ташкил этиб, ғалла майдонининг ҳар гектарига 5-10 тоннадан маҳаллий ўғит жамғариб, ҳар 3-4 гектарга бир дондан хандаклар қозиш;
- Ғалла навларининг биологик хусусиятларидан ва тупроқ-иқлим шароитидан келиб чиқиб, ғалланинг вегетация даврида 3-4 марта суғориш талаб этилади.

Ўсимликларни ҳимоя қилиш

Бегона ўтларга қарши кураш чоралари

Ҳозирги кунда ғаллакорларимизнинг олдида турган долзарб муомолардан бири ғалла майдонларида учрайдиган бегона ўтларга қарши курашни ўз вақтида сифатли қилиб ўтказиш, ғалла экинларида юқори ҳосил олишда алоҳида аҳамият касб этади.

Ғалла майдонларида учрайдиган бегона ўтларга қарши кураш қуйидагича табақалашган ҳолда ўтказилади:

Эрта баҳорда ғалланинг туплаш фазасида биринчи навбатда униб чиқадиган эфемер бегона ўтларнинг ботаник таркибини ўрганилиб 100 % кимёвий ишлов берилади. Кечроқ униб чиқадиган кўп йиллик ва бир йиллик (шўра, печак) ҳамда бошқли (ёввойи сули, так–так) бегона ўтларга кечроқ ишлов берилади. Бунинг учун ёввойи сули, шўра ва печакнинг сони ва ривожланишини ўрганилиб харитага туширилади. Об-ҳаво шароити ҳамда мазкур бегона ўтларни контурлар кесимида ривожланиш фазасига қараб кимёвий ишлов бериш графиги ишлаб чиқилади ва ишлов берилади.

Бир йиллик икки паллали бегона ўтларга қарши "Гранстар", "Далстар", "Биостар", "Энтостар", "Моерстар", "Тайфун" каби гербицидлар билан кимёвий кураш олиб борилади. Бу гербицидларнинг номлари турлича бўлсада, таъсир этувчи моддаси ва қўллаш меъёрлари бир хилдир. Яъни, улар гектарига 10-20 грамм миқдорида қўлланилади. Шунингдек, бу жараёнда экин майдонларидаги бегона ўтларнинг тури, баландлиги ва қалинлиги ҳисобга олинган ҳолда, гербицидни сарфлаш меъёри мутахассис томонидан белгиланади. Гербицидлар трактор пуркагичлари (ОВХ-28) ёрдамида сепилганда гектарига сув сарфи 200 литрни, моторли қўл пуркагичлар ёрдамида қўлланилганда 100 литрни ташкил этиши лозим. Шундан сўнг 4-5 кун ўтиб, бегона ўсимликлар сарғая бошлайди, 10-14 кундан кейин эса бутунлай қуриб, нобуд бўлади.

Ушбу гербицидларни об-ҳаво очик кунлари ҳарорат ўртача 5 даражадан юқори бўлганда қўллаш тавсия этилади. Тунги қисқа муддатли ҳароратнинг пасайиши самарадорликка салбий таъсир кўрсатмайди. Ишлов ўтказилгандан кейин уч соатгача ёмғир ёлмаган тақдирдагина гербицидларнинг таъсир этувчи моддаси бегона ўтлар танасига тўлиқ сингиб улгуради. Гербицидлар, фунгицидлар ва инсектицидлар билан биргаликда қўлланганда сарф харажатлар анча камаяди.

Биринчи навбатда ғалласимон, қолаверса, бошқа бегона ўтлар билан қарши курашиш ишлари самарасини ошириш учун, мутахассислар ўқуви ташкил этилиши лозим. Чунки, айнан шўра, печак ва ёввойи сулига қарши кимёвий кураш самараси пастлигича қолмоқда. Гербицидлар қўллаш самарадорлигининг юқори бўлишлиги учун мутахассислар юқоридаги бегона ўтлар биологияси ва белгиларини ўзлаштиришлари зарур.

Ғалла майдонларидаги бошоқдошлар оиласига мансуб бўлган ёввойи сули, райграс, так-так каби бегона ўтларга қарши "Топик" (гектарига 0,3 литр), "Пума супер" (гектарига 0,6-0,8 литр), "Далзлак" (гектарига 0,6-0,8 литр), "Авена супер" (гектарига 0,6-0,8 литр), "Тердок" (гектарига 0,3-0,4 литр) "Овсяген экстра" (гектарига 0,3-0,4 литр) гербицидларини қўллаш юқори самара беради. Улар асосан ўсимликларнинг тушлаш фазасида, айрим ҳолларда эса бошоқ тортгунга қадар ҳаво очик кунлари ҳарорат 15 даражадан юқори бўлганда ишлатилади.

Касалликларга қарши кураш чоралари

Ўзбекистонда бошоқли дон экинларида бир қатор касалликлар учрайди. Уларнинг асосийларига қорақуялар, ун-шудринг, занг ва доғланиш касалликларини киритиш мумкин. Шулардан бугунги кунда ғалла экинлари учун сариқ занг касаллиги ўта хавфли ҳисобланади. Сариқ занг ҳатто дон тўлиш фазасида учраганда ҳам 30-35 фоизгача ҳосил нобуд бўлади. Касаллик экинларда эрта бошланган бўлса, мисол учун бошоқ чиқариш арафасида сариқ занг ривожланиши даражаси ўртача 50-60 фоизга етса ҳосилнинг 34-40 фоизи йўқотилади. Занг касалликларига чидамли бўлган кузги буғдой навларини экиш мақсадга мувофиқдир.

Буғдойнинг занг касаллигига чидамлилигини ошириш учун ўсимликни фосфорли ва калийли ўғитлар эритмаси билан барги орқали озиқлантирилади. Бунда гектарига 8-10 кг хлорли калий ва 7-10 кг суперфосфат ёки аммофосни 200-300 литр сувда эритиб буғдойнинг тушлаш даврида махсус ОВХ-14 ёки ОВХ-28 агрегати билан пуркалади.

Зангга қарши кимёвий курашиш ишлари занг билан 5 % зарарланганда бошланади. Захкаш ва олдиндан занг билан касаланишга мойил худудларда эса зангга қарши профилактик кимёвий кураш ўтказилади. Кимёвий курашда занг касаллигига қарши фунгицидлардан

Фоликур БТ 0,3-0,5 л/га Коласал 0,3-0,5 л/га, Фолкон 0,3-0,5 л/га, Импакт 0,3-0,5 л/га, Алто-супер 33 фоизли э.к 0,3 л/га қўллаш яхши натижа беради.

Юқорида қайд этилган агротехник чор–тадбирлар мажмуини сифатли ва белгиланган муддатларда оғишмай амалга ошириш келгуси йилда мўл ва сифатли ғалла етиштиришга пухта замин яратади.

Зараркунандаларга қарши кураш чоралари

Республикада суғориладиган майдонларнинг кенгайиши билан ғалла зараркунандаларининг ҳам йилдан-йилга кўпайиши кузатилмоқда. Зараркунандаларга қарши агротехник кураш чораларидан бири экинлар ҳосили йиғиб олингандан сўнг, ерни суғориб ағдариб ҳайдаш, далалар атрофида бегона ўтларни мунтазам равишда йўқотиб туриш, атрофдаги дарахтларнинг қуриган пўстлоғи ва шохларини майдондан чиқариб қуйдириш лозим.

Дон экинларини зараркунандалардан химоя қилишда кимёвий курашни ташкил қилиш ва ўз вақтида ўтказиш яхши самара беради. Шунинг учун ҳам зарарли хасвага қарши кураш ишлари тизимли олиб бориш лозим. Бунинг учун зарарли хасванинг эрта баҳорда қишлоқ жойи аниқланиб (чунки, зарарли хасва имогалари тўп–тўп бўлиб қишлайди) агротехник ва механик усулда қарши курашилади.

Қишлоқдан чиққан хасва имогалари, баҳорда уйғониши билан энг яқин масофадаги буғдой даласига етиб келиб, дала четидан бошлаб, дала ичига 25–30 м масофагача кириб боради. Айни шу даврда имогаларга қарши кимёвий кураш ишлари бошланади.

Хасва билан зарарланган майдонлардан олинган уруғлик доннинг униб чиқиши 50 фоизгача камаяди. Битта урғочи хасва 100-180 ва ҳатто 300 донагача тухум қўяди, 14–15 кундан сўнг личинкалари пайдо бўлади. Лекин, личинкалар 2 ёшдан 3 ёшга ўтгандан сўнггина кимёвий курашни бошлаш керак. Бунда кимёвий курашнинг самараси юқори бўлади. Агар далада 1 м² хасвадан иккита қўнғиз шилимшиқ куртнинг личинкаси бештагача учраса, кимёвий курашни албатта ўтказиш лозим. Бунда хасванинг имога холида ёки 2-3 ёш личинкаси даврида кимёвий ишлов беришлар кимёвий дориларни суспензияга аралаштириб бериш мумкин.

Дон экинларига катта зарар келтирувчи сўрувчи ҳашоратлардан пира, трипс, зарарли хасва, шилимшиқ курт. Буларга қарши курашда Булдок

2.5 фоиз э.к. 0.5 л/га, Карате 5 фоизли 0.15-0.20 л/га, Сумми–Алфа 20 фоизли э.к 0.07 л/га, Атилла 0.2-0.3 л/га, Суперфос 55 фоизли э.к 0.5 л/га ишлатилади.

Юқорида келтирилган зараркунанда ва ҳашоратлардан энг кўп зарар келтираётгани зарарли хасвадир. Хасва буғдой ва арпа поялари бошоғининг ширасини сўриши натижасида ҳосил анча камайиб кетади. Хасва пояни кечроқ зарарласа унинг ичидаги дон пуч ва оксил микдори

камаяди ва натижада бундай дондан тайёрланган нон сифатсиз, хаамири ёпишқоқ бўлмайди.

Ғалла ўрим йиғимга тайёргарлик ва уни ўтказиш

Ўрим – йиғим мобайнида дон тўкилиб нобуд бўлишининг олдини олиш муҳим тадбирлардан бири ҳисобланади.

Нобудгарчилиكنинг асосий сабаблари:

Биринчидан ўрим-йиғимнинг ташкилий шароитлари: Ўрим - йиғимнинг вақтида бошланмаслиги ва чўзиб юборилиши, далаларни бўлакларга нотўғри тақсимланиши, ишнинг ёмон ташкил қилиниши.

Иккинчидан агротехник сабаблар: Ғалла парваришда агротехник талабларнинг бузилиши, даланинг нотекислиги, кучли бегона ўт босганлиги, ўсимликларнинг ётиб қолиши ва бошқалар.

Учинчидан техник сабаблар: Ўрим комбайнларининг ишчи қисмлари талаб даражасида соз ҳолга келтирилмаганлиги, техника ишга ёмон тайёрланганлиги.

Тўртинчидан технологик сабаблар: Ўрим-йиғимни узлуксиз давом эттирмаслиги, ишни нотўғри ташкил қилиниши натижасида комбайнлар кўпроқ тўхтаб қолиши.

Бешинчидан биологик сабаблар: Ғалла тупларининг ётиб қолиши, доннинг паст сочиловчанлик хусусиятига эгалиги, қийин янчилиши ўрим-йиғим графигининг ғалла навлари пишиш даврини (эртапишар, ўртапишар, кечпишарлигини) ҳисобга олмасдан тузилиши.

Олтинчидан ўрим-йиғим даврида табиий офатлар: Жала, ёмғир, дўл, қаттиқ шамол таъсирида, донни зараркунандалар, кемирувчилар ва кушлар ейиши.

Еттинчидан, комбайнчининг касб маҳоратининг пастлиги, тажрибасизлиги сабабли нобудгарчиликка йўл қўйилиши.

Бундай сабаблар етиштирилган доннинг нобуд бўлишига турлича таъсир қилади. Шунинг учун ўрим-йиғим бошланишидан олдин, бу сабаблар чуқур ўрганилиб, қуйидаги чора тадбирларга аҳамият берилса, ҳосил нобудгарчиликсиз йиғиштириб олинади:

1. Ғалла пишгандан сўнг бегона ўтлар (қамиш, қора шўра, қўйтикан ва бошқа) босадиган майдонларни аниқлаш;
2. Ўримни биринчи навбатда бегона ўтлар босадиган ғалла майдонларидан бошлаш;

Ўзбекистонда буғдойнинг пишиб етилиши йилнинг энг иссиқ муддатларига тўғри келади. Буғдой пишгандан кейин қисқа вақт давомида йиғиштириб олинмаса, унинг бошоқларидаги дон ўз-ўзидан тўкила бошлайди. Шамол, ёввойи кушлар ва кемирувчиларнинг зарарли таъсири натижасида ҳосил нобудгарчилиги белгиланган миқдордан ошиб кетади.

Кузатишлар шуни кўрсатадики буғдой пишиб етилгандан кейин бир ҳафта ичида йиғиштириб олинмаса, бошоқдаги доннинг ўзидан-ўзи тўкилиши натижасида кунига 1-1.2 фоиздан ошиб бораверади. Тўлиқ пишиб етилган ғаллани ўриб-йиғиб олишда бир ҳафта ичида

нобудгарчилик 7-9 фоиз бўлса, иккинчи хафтасидан бошлаб 12-15 фоизга ошади.

Демак, пишиб етилаётган ғалла майдонлари бешюзбошилар томонидан доимий кузатувга олиниб, қайси далада ўрим ишлари биринчи бошланиши ва кейин комбайн қайси далага ўтиши лозимлиги аниқ кўрсатилиши керак.

Ўрим бошлашга 2-3 кун қолганда комбайн жаткасининг қирқиш аппаратиға тушиш қийин бўлган дала четларида жойлашган ҳосил қўлда ўрилиб, тик турган пояларға суяб кетилади, даладаги бегона ўтлар йўқотилади. Шундан кейин дала бошидан, ўртасидан ва охиридан ўтган ўқ ариқлар текислагичлар ёрдамида текисланади, далаға кирадиган йўллар тайёрланади.

Даладаги ҳосилнинг 90-95 фоизи тўлиқ пишиб етилганда ва доннинг намлиги 18-20 фоиз бўлгандан сўнг уни комбайнлар ёрдамида тўғридан-тўғри йиғиштириб олишға киришилади.

Ғалла етиштирадиган фермер хўжаликлари ва қишлоқ хўжалик корхоналарида ғалла ўрмидан камида 10 кун аввал йўл, кўприк, тарози хўжалиги, хирмон, дала шийпонларини тайёрлаш, дон ташиш транспорт воситаларини тахт қилиб қўйиш керак.

Ғалла ўриш камбайнлари, дон тозалагич машиналари, техник хизмат кўрсатадиган воситалар ва транспорт воситаларини ёнилғи ва мойлаш материаллари билан таъминлайдиган воситалар тайёр туриши шарт.

Ўрим техникасини тайёрлаш вақтида барча машиналар таъмири ва уларни тайёрлаш сифати жиддий назорат қилинади, бунда камчилликлар бўлган, айниқса ўриш, янчиш ва тозалаш қисмларининг носозлигига ва салник ва бриктириладиган жойлардан мой ёки ёнилғи оқадиган комбайнлар, машиналар мутлоқо ишға қўйилмайди.

Ғалла ўримиға камида 10 кун қолгунға қадар ғалла ўриш комбайнларининг механик хайдовчиларини тайёрлаш, қайта ўқитиш ва уларға камбайн ҳамда пайкалларни бриктириб бериш ишлари тугалланиши керак. Ғалла ўрими бошлангунға қадар мутахасисларни жалб қилган ҳолда механик хайдовчилар учун комбайнлардан самарали ва унумли фойдаланиш, ҳосилни нес-нобуд қилмай йиғиштириб олиш бўйича кўрик семинар ўтказиш керак.

Юқорида келтирилан шарт бажарилмаган жойларда дон камбайнларининг иш унуми 15-20 фоизға камайиб кетади ва уларнинг тез ишдан чиқиш ҳолатлари кузатилади, дон нобудгарчилиги ортади, баъзи ҳолларда бункердаги дон ифлосланиб унинг сифати пасайишиға олиб келади.

Дон нобудгарчилигини аниқлашда 0,25 м² ли рамкадан фойдаланилади, жумладан рамка ўрилган даланинг 5 та хар хил жойиға қўйилади. Сўнгра олдиндан ҳисоб китоб асосида тузилган жадвал ёки номограмма бўйича тўкилган доннинг умумий сони ҳисобланади. Комбайнчилар учун комбайннинг иш сифатини қуйидаги яна бир жуда

оддий усулда баҳолаш қулайдир. Бугдой массаси ўрилгандан кейин даланинг ихтиёрий 1 м^2 ли қисми кўриб чиқилади. Бу майдонда 20 тадан ортиқ дон топилиши ва 3 тадан ортиқ ўрилган бошоқлар учраши, дон нобудгарчилигига йўл қўйилганлигидан далолат беради.